

# Çukurova’da Mütesellimlik Uygulaması

Yılmaz Kurt\*

## Mütesellim Deyimi Hakkında

Mütesellim, Arapça bir kelime olup “tesellüm eden”, “bir şeyi teslim alan” anlamındadır. Osmanlı Devleti’nde deyim olarak, “bir sancak veya eyaleti vali veya sancakbeyi adına idare eden yönetici” anlamında kullanılmıştır. Kelimenin 16. Yüzyılın ikinci yarısında kullanılmaya başladığına dair iddialar yeterli belgeye sahip değildir. Aynı şekilde “18. Yüzyılda artık tımarlı sipahileri ve sancakbeyleri yerlerini “kapu halkı” ile mütesellimlere bırakmışlardı” şeklindeki bir genelleme<sup>1</sup> de tartışmaya açıktır. Mütesellim kelimesinin yaygın olarak 1627 yılından sonra, birçok sancağın bey ve paşalara arpalık olarak verilmesinin ardından kullanılmaya başlanıldığı anlaşılmaktadır<sup>2</sup>.

Biz bu tebliğde mütesellimliğin genel işleyişini Adana eyaletindeki uygulama ile karşılaştırarak bundan sonuç çıkarmaya çalışacağız. Tebliğimizin temel problemi ise mütesellimlik uygulamasının bir kurum olup olmadığı sorusudur.

## Mütesellimlik Konusunda Yapılan Çalışmalar

Mütesellimlik konusu yakın zamana kadar 3 ayrı makalede incelenmişti<sup>3</sup>. Bunlara ek olarak son yıllarda mütesellimlik konusunu bütün Osmanlı eyaletlerinde inceleyen bir doktora tezi yapılmıştır<sup>4</sup>. Bu çalışmalarda ortak görüş mütesellimliğin bir “kurum”, bir “müessese” olarak ele alınmış olmasıdır.

\* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü Emekli Öğretim Üyesi, Ankara/TÜRKİYE, yilmazkurt2002@yahoo.com ORCID: 0000-0001-9595-7398

1 M. Çadrcı, “II. Mahmut Döneminde Mütesellimlik Kurumu”, s. 288.

2 Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 148.

3 Talat Mümtaz Yaman, “Osmanlı İmparatorluğu Teşkilatında Mütesellimlik Meselesine Dair”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, C I, Ankara 1944, s. 75-105; Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi”, *A.Ü. Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C XXVIII, S. 3-4, 1970, s. 369-390; Musa Çadrcı, “II. Mahmut Döneminde Mütesellimlik Kurumu”, *A.Ü. DTCTD*, C XXVIII, S. 3-4, 1970, Ankara 1977, s. 287- 296.

4 Fatma Şimşek, *Anadolu Sancaklarında Mütesellimlik Kurumu (XVIII. Yüzyıl)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Antalya 2010.

Adana stratejik konumu ve konar-göçer Türkmen aşiretlerle dolu olması bakımından 1608'de eyalet olduktan sonra pek çok vali ve mütesellim atamasına sahne olmuştur. Öyle ki 1691- 1750 yılları arasında 60 yılda 75 vali veya beylerbeyi ataması yapılmıştır<sup>5</sup>. Bu yüzden Adana eyaletindeki mütesellimlik uygulamasının bağımsız bir çalışmanın konusu olarak ele alınmasına gerek duyulmuştur.

### **Mütesellim – Voyvoda – Mültezim**

Adana eyaletinde mütesellim beratları veya mütesellimlik buyurulduları incelendiğinde, hemen hepsinde tekrarlanan kelimenin “biz gelinceye kadar”, “kendileri Adana'ya gelince değin”, “müşârün ileyh eyâlet-i mezbûreye gelinceye dek”, “bi'n-nefs kendü mürûr edüb kıyâm edinceye değin”<sup>6</sup> ifadeleri olduğunu görmekteyiz<sup>7</sup>.

1756 yılında Sayda valisi bulunan Mustafa Paşa Adana valiliğine atandığında bölgenin ünlü a'yânlarından Karşızâde Ali Ağa'nın kendisi eyalete “gelinceye dek” mütesellim atanması için İstanbul'da bulunan Kapukethüdası Mustafa Ağa vasıtasıyla arzda bulunmuş ve Karşlı Elhac Ali Ağa'nın mütesellim atandığına dair emr-i şerif yayınlanmıştı<sup>8</sup>.

Mütesellimlerin 1 yıl süre ile atandığına dair iddiaı<sup>9</sup> destekleyecek hiçbir belge Adana mütesellim atamalarında bulunamamıştır. Mütesellim ve voyvoda kelimelerinin eşanlamlı olarak kullanılması<sup>10</sup> da söz konusu değildir. İncelediğimiz belgelerde Adana eyaletine atanan vali gelinceye kadar vilayet işlerine bakmakla

5 Özcan Tatar, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskânı (1691- 1750)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2005,

6 A.Ş.S 31, imğ 20, s. 122, b. 168, Hacı Ali Ağa'nın 5 B sene 1170/ 26.03.1757 tarihli mütesellimlik buyuruldusu.

7 Adana Şer'îye Sicili (A.Ş.S) 105, imğ 12b, 28: Adana eyaleti Canarslan Paşazâde Hüseyin Paşa'ya tevcih olunduğunda “kendileri Adana'ya gelince değin” Adana sâkinlerinden Derviş Paşazâde Hüseyin Beğ mütesellim nasb edilmişti. Tarih: 22 ZA 1115/ 28 Mart 1704. Bundan çok kısa süre önce Adana eyaleti Mustafa Paşa'ya tevcih edilmiş ve paşa yerine Başbakukulu Ali Ağa'yı mütesellim olarak gönderdiğine dair Adana kadısına 9 N 1115/ 16 Ocak 1704 tarihli buyurulduyu yollamıştı: A.Ş.S 105, imğ 33, b. 96

8 A.Ş.S 31, imğ 44, s. 74, b. 108-9. 11 L 1169/ 09.07.1756 tarihli emr-i şerif 13 gün sonra Adana'ya gelmiş ve 22.07. 1756'da Adana Şer'îye Siciline kayıt edilmişti.

Hacı Ali Ağa'dan sonra Karşızâdeler/ Hasanpaşazâdeler sülâlesinden aynı adı taşıyan 2 ayrı torunu daha mütesellimlik yapmış olduğundan Hacı Ali Bey'ler çoğu zaman karıştırılmıştır. Burada sözü edilen Hacı Ali Bey I. Hacı Ali Bey'dir. II. Hacı Ali Bey 1785 yılında; III. Hacı Ali Bey ise 1828-1831 yıllarında Adana mütesellimi olarak görev yapmışlardır.

9 Yücel Özkaya, “Mütesellim”, *DİA*, C 32, İstanbul 2006, s. 203.

10 Y. Özkaya, “Mütesellim”, s. 203.

görevlendirilen kişiler hakkında her zaman “mütesellim” kelimesi kullanılmıştır. Voyvoda kelimesi ise genellikle valiler veya mütesellimler tarafından Şücaaddin (Ulukışla) kazâsına gelirleri toplamak için atanan görevliler hakkında kullanılmıştır. Hatta bazı Adana a’yânlarının da Şücaaddin kazâsına kendi adamlarını “voyvoda” ünvanıyla gönderdiklerini bilmekteyiz<sup>11</sup>. Tanzimat’a kadar, sancakta idarî görevlerin bir “voyvoda” tarafından yürütülmekte olduğu yolundaki genelleme yanıltıcıdır<sup>12</sup>. Mültezim kelimesi ise mukata’a/ malikâne uygulamasında, mukata’ayı veya mukata’anın bir bölümünü, belirli bir ücret karşılığında, belirli bir süre için işletme hakkını satın alan kişidir<sup>13</sup>. Mütesellim, voyvodaya göre çok daha geniş yetkileri olan bir idarecidir. Mültezim ise sadece bir mukata’anın veya bir mukata’anın belli bir hissesini belirli bir zaman için satın alan bir kişi olup doğrudan idarecilikle ilgisi yoktur. Ancak, Tarsus, Tokat gibi tamamı mukata’aya bağlanmış olan sancakları iltizamına alan kişinin idareci niteliği olduğu açıktır. Antakya sancağında 1820’lerdeki sürekli mütesellim atamalarının da Antakya’nın mukata’a yapısı ile ilgili olduğu söylenebilir<sup>14</sup>.

### **Mütesellim- A’yân – Vekil**

Sancak mütesellimleri, eyalet valisi veya Caniklizâde Ali Paşa, Çapanoğlu Süleyman Bey gibi güçlü a’yânlar tarafından tayin ediliyor ve beratının verilmesi için İstanbul’a arz gönderiliyordu<sup>15</sup>. Süleyman Bey, Adana mütesellimi olarak Hasanpaşazâde Ahmet Bey’i görevlendirirken, kendi adamlarından Sadık Ağa’yı da Tarsus sancağına mütesellim olarak göndermişti<sup>16</sup>. Eyaletlerde yerel a’yânlar güçlendikçe mütesellim olma yarışında a’yânlar arasındaki güç ve iktidar mücadeleleri de o oranda artmaktaydı<sup>17</sup>.

Adana’daki mütesellimlik uygulamasında bir mütesellimin yerine vekil bırakması

- 11 Menemencioğlu Ahmed Bey, *Menemencioğulları Tarihi*, Yayına hazırlayan: Yılmaz Kurt, Akçağ Yay., Ankara1997, s. 48.
- 12 Adem Kara, *19. Yüzyılda Bir Osmanlı Şehri Antakya*, IQ Yayınları, İstanbul 2005, s. 97.
- 13 Mehmet Genç, “İltizâm”, *DİA*, C 22, İstanbul 2000, s. 154- 158.
- 14 A. Kara, *19. Yüzyılda Bir Osmanlı Şehri Antakya*, s. 101- 103.
- 15 Şimşek, *Anadolu Sancaklarında Mütesellimlik Kurumu (XVIII. Yüzyıl)*, s. 54-55.
- 16 Hatice Ergül, *53 No’lu Şer’iyye Siciline Göre Adana’nın Sosyo-Ekonomik Tarihi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 57; Hacı Ahmed Bey, *Menemencioğulları Tarihi*, s. XX, 34, 35, 36.
- 17 Serkan Polat, "Adana’da Asayişin Temini Hususunda Çapanoğlu Süleyman Bey’in Faaliyetleri (1782- 1813) ”, *Tarihte Adana ve Çukurova*, C II, ed. Yılmaz Kurt – Fatih Sansar, Akademisyen Kitabevi, Ankara 2016, s. 208- 209.

çok istisnâi bir uygulamadır. 1717 yılında İbşir Hacı Hüseyin Paşa tarafından mütesellim olarak tayin edilen Ahmet, kendi yerine Ali Ağa'yı vekil bırakmıştı<sup>18</sup>. 1832 yılının başlarında Adana-Antalya arasındaki kadıllara ve diğer ilgililere gönderilen bir fermanda “Adana mütesellim vekili” ifadesi yer almaktadır<sup>19</sup>. Öyle anlaşılıyor ki değişmez/değiştirilemez mütesellim konumundaki Hacı Ali Bey'in yerine bir mütesellim vekili tayin edilmişti. Aynı şekilde mütesellimlerin bu makamı bir gelir kaynağı (iltizâm) gibi görüp belirli süreler için satmaları gibi bir olayı Adana eyaletinde göremiyoruz<sup>20</sup>.

### **Mütesellimlik Beratlarının Tahlili**

Mütesellimlik beratları çoğunlukla göreve yeni atanan valinin arzı üzerine verilirdi. Bazen de halkın eski mütesellimden şikâyeti ve yeni bir mütesellim istemeleri sonucunda halkın mahzarları üzerine verildiği olurdu. 1743 yılında Adana serdengeçti ağalarından olan Battal Mehmet Ağa'nın Adana mütesellimliği bu şekilde gerçekleşmişti<sup>21</sup>.

Mütesellimlik beratlarında verilen görevin ne olduğu, görevlendirmenin sınırları, görevlendirilen kişinin yetkileri belirtildikten sonra göreve dışarıdan müdahale olmaması yolunda uyarılarda bulunulurdu. 1756 tarihinde Karslızâde Hacı Ali Ağa'nın vali Mustafâ Paşa tarafından mütesellim olarak atanmasına ilişkin kapıkethüdası Mustafa Ağa'nın arzı üzerine verilen mütesellimlik emrinden söz etmiştik. Bu emr-i âlîde /beratda “mütesellimlik-i mezbûr mûmâ ileyhe zabt ve tarafına â'id olan ahz ü kabz etdirilmek için” emr-i şerif verildiği açıklanmaktaydı<sup>22</sup>. Atama yazısında mütesellimin hangi tarihten başlayarak yetkili kılındığı “Şevvâli'l-mu'azzamın altıncı gününde (04.07.1756) tevcih olunub” ifadesiyle açıkça belirtilmekteydi. Böylece eski mütesellim veya diğer görevli ile hesap yapılırken hangi tarihin esas alınacağı kesinlik kazanmaktaydı. Emr-i şerifin sonunda dışarıdan bir kimsenin mütesellimin görevini yapmasını engellememesi ve “alâmet-i şerife” ya'ni tuğraya itimat kılınması buyurulmaktaydı. Bu emr-i

18 Saim Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Şehri*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2015, s. 66.

19 AŞS. 8, imğ 36, s. 136, 23 Şubat- 02 Mart 1832 tarihli ferman.

20 1687 yılında Ayntab sancakbeyi veya mütesellimi olan İsmail Ağa mütesellimliği Ebubekir Ağa'ya 3.000 kuruş karşılığında devir etmiş; Ebubekir Ağa da bu görevi önce iki aylığına Süleyman Ağa'ya, daha sonra da Osman Ağa'ya devretmişti. Canbakal, devamında mütesellimliğinin bir iltizâm gibi satılmasına ilişkin başka örnekler de vermektedir. Bk. Hülya Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntab: Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, çev. Zeynep Yelçe, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 71.

21 AŞS. 17, imğ 91, s. 211, 1-10 ZA 1156 – 17 Aralık 1743 tarihli emr-i şerif.

22 A.Ş.S 31, imğ 44, s. 74, b. 108-9, tarih: 11 L 1169/ 09.07.1756.

şeriften hemen sonra Sadrazam tarafından Adana kadısına ve naiplerine fermana uyulması için aynı içerikte bir mektup gönderilmişti<sup>23</sup>. Bu mektupta atamanın Mustafa Paşa’nın “Adana’ya gelinceye dek” olduğunun altı çizilmekte ve atama gerekçesi olarak Ali Ağa’nın “zabt ü rabt-ı memleket ve himâyet-i ahâlî-i memlekete kâdir” olduğu ve “Adana sâkinlerinden” olduğu belirtilmekteydi.

Adana mütesellimlik beratlarında veya buyuruldularında mütesellimden beklenen görevler sıralanırken en çok tekrarlanan isteğin “valilik konağının tamir ve tefrişi” olduğu görülmektedir<sup>24</sup>. 1769 yılında Mustafa Paşa Adana’ya gelmeden önce Adana kadısına ve Adana mütesellimi Karslızâde Hasan Ağa’ya gönderdiği mektupta “da’îremiz halkının enderûn ve birûn ağalarına iktizâ edecek konaklarının defteri tarafınıza mehterbaşımız ile” gönderilmiş olduğunu bildirmekte ve kendisinin ineceği sarayının ta’mir olunacak yerlerinin onartulmasını ve döşemelerinin daha önceki valilere yapılageldiği gibi döşenmesini buyurmaktaydı<sup>25</sup>.

1756 yılında Adana Mütesellimi Karslızâde El-hac Ali Ağa’nın güvenliğinin sağlanmasını amacıyla İstanbul’a gönderttiği 98 imzalı mahzar bir anlamda girişeceği harekettten dolayı tenkide uğramaması için olduğu kadar bölgedeki nüfuzunun ilanı amacını da taşımaktaydı:

Yeniil’de yaşayan Ağca Koyunlu aşireti Çukurova’ya inerek köyleri basmakta, insanları öldürmekte ve türlü fenahklar yapmaktaydılar. Bunu önlemek için Adana’da bulunan bütün devlet görevlileri, esnaf şeyhleri, mahalle mütevellîleri bir araya gelip “hâlen beldemizde bâ-fermân-ı âlî mütesellim” olan El-hâc Ali Ağa’nın bu işle görevlendirilmesi için İstanbul’a mahzar göndermişlerdi<sup>26</sup>. Bu görevlendirmeden 6 ay sonra 1757 yılının Mart ayında Karslızâde Ali Ağa’nın Adana mütesellimi olarak atandığına dair buyuruldu Adana kadısına ve diğer ilgililere hitaben gönderilmişti. Buyurulduda valilik atamasının 17 C 1170/ 9 Mart 1757 tarihinde gerçekleştiği bildiriliyor ve Adana’ya “bi’n-nefs kendü mürûr

23 A.Ş.S 31, imğ 44, s. 74, b. 110.

24 A.Ş.S, 1, varak 9b, tarih 5 L 1173 (21 Mayıs 1760); A.Ş.S 1, varak 9a, tarih: 4 ZA 1173 (18 Haziran 1760).

25 A.Ş.S 49, Sayfa 39, Belge no 45. tarih: 12 S 1183 (17 Haziran 1769).

26 A.Ş.S 31, imğ 40, s. 85, b. 125, gurre-i Muharrem sene 1170/ 26 Eylül 1756 “...eşkiyâ-yı mezbûrların şîbâdullah üzerinden def’ ü istihlâsı husûsunda hâlen beldemizde bâ-fermân-ı âlî mütesellimimiz olan zahrûl’-eşbâh sa’âdetlü El-hâc Ali Ağa ile cümlemiz müttefik ve müttehîd olub cümlemizin re’yi ve ma’rifeti ve ma’rifet-i şer’le ‘aşîret-i mezbûru memerr-i hüccâc-ı Müslimin olan tarîk-i câdde üzerinden kaldırmak ve fukarâ-yı şîbâdî himâyet ve yaylakdan gelen ehl ü ayâl ve ebnâ-yı sebîli sıyânet ve muhâfazalarıçün...”

edüb kıyâm edinceye değin” eyaletin boş kalması uygun olmadığı için Adana A’yâmı Karısı El-hâcc Ali Ağa’nın mütesellim olarak atandığı belirtiliyordu<sup>27</sup>. 1757 yılı Nisan ayında Adana Valisi İbrahim Paşa mehterbaşısı ile gönderdiği mektubunda Hacı Ali Bey’in mütesellim olarak atandığı ve kendisi gelinceye kadar beylik sarayının gerekli bakım ve tamirinin yapılmasını emr ediyordu<sup>28</sup>.

İbrahim Paşa bu buyurulduşunda 10 Receb 1170/ 31 Mart 1757 Pazar günü İstanbul’dan yola çıktığını bildiriyordu. Paşanın karayolu ile geldiğini kabul edersek normal olarak 22 gün sonra Adana’da olması gerekir. Ancak Numan Paşa’nın 23 Şaban 1170/ 13 Mayıs 1757 tarihli buyurulduşunda 11 Şaban 1170 Cuma gününden başlamak üzere Adana valiliğinin kendisine ihsan olunduğunu ve kendisi gelinceye kadar kadimden olugeldiği üzere Adana halkı üzerine “öteden berü umûr-dîde ve emekdâr ve herhâlde sadâkatkâr” olduğu için Hacı Ali Bey’i mütesellim olarak görevlendirdiğini bildirmekteydi<sup>29</sup>. Böylece atanan valiler değışmiş olsa bile mütesellim Hacı Ali Ağa’nın “umûr-dîde” yani güngörmüş, tecrübeli bir kimse olarak mütesellimliği hiç değışmiyordu. Bütün bunlara rağmen “Adana’da 3,5 yıl valilik makamında oturma başarısı gösteren Hacı Ali Paşa’nın 1737 yılında Kırım’a atanmasından sonra Adana’nın mütesellimler tarafından idare edildiğini söylemek”<sup>30</sup> de amacı aşan bir genelleme gibi görünmektedir.

1776 yılında Adana mütesellimi olan Ramazanzâde Ali Bey, Adana Valisi Mehmet Paşa Tekfur Yaylağı’na (Tekir Yaylası) dinlenmek için gittiğinde “Medine-i Adana’nın ocakzâde ve kadimî hanedânından mücerrebü’l-etvâr cümlenin marzî ve muhtârı” olduğu gerekçesiyle mütesellim olarak atanmıştı. Ali Bey, Erzurumlu olarak tanıtılan bir süre Ramazanoğlu Evkâfi mütevelliliği yapan El-hâc Mehmet Bey’in 3 oğlunun ortancasıdır<sup>31</sup>. Öyle anlaşılıyor ki mütesellim atanmasında

27 A.Ş.S 31, imğ 20, s. 122, b. 168, 5 Receb 1170/ 26.03.1757.

28 A.Ş.S 31, imğ 20, s. 123, b. 169, 9 Receb 1170/ 30.03.1757. Burada sözü geçen İbrahim Paşa’nın *Sicill-i Osmanî*’de adı geçen Yazıcı lakablı 1755 yılında Diyarbekir valisi olan İbrahim Paşa olması mümkündür. Bk.: Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri*, C III, Yayına Hazırlayan Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 788.

29 A.Ş.S 31, imğ 12, s. 139, b. 185, 23 Şaban sene 1170/ 13 Mayıs 1757.

30 Ö. Tatar, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova’da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskânı (1691-1750)*, s. 20.

31 Yılmaz Kurt, “Ramazanoğulları Beyliği”, *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu- III*, ed. Mehmet Şeker- Fatih Yahya Ayaz- Yakup Kaya- Abdulvahab Alçı, Necmeddin Erbakan Üniversitesi Yayınları, Konya 2017, s. 70.

“ocakzâde”, “kadimî hanedânından” olmak, 1776 yılında bile tercih sebebi olmaktadır<sup>32</sup>.

1794 yılında Çapanoğlu Süleyman Bey'e bölgede asayişini temin etmesi için Tarsus mütesellimliği verildi. Süleyman Bey de adamlarından Sarımsaklızâde Derviş Mustafa Ağa'yı mütesellim olarak atadı. Olaylara karışan Küçükaliogulları ve Tarsus'lu Torzâdeleri kıskırtan ise Süleyman Bey'in Tarsus mütesellimi olmasını çekemeyen Adana mütesellimi Karcızâde Mehmet Ağa idi. Süleyman Bey, Karcızâde Adana mütesellimliğinden alınmadıkça Adana'daki olayların bitmeyeceğine devleti inandırdı. Adana mütesellimliğine kendine yakın gördüğü Hasanpaşazâde Ahmet Bey'i Adana Valisi Ferhat Paşa'nın görevden ayrıldığı 20 Rebiülahir 1209/ 14 Kasım 1794 tarihinden başlamak üzere mütesellim tayin ettirdi<sup>33</sup>. Hasanpaşazâde Ahmet Bey sırtını Çapanoğullarına dayayarak mukata'at ihalelerine müdahalelerde bulunmuş ve bölgedeki gücünü artırmıştı<sup>34</sup>. Ahmet Bey bu görevi 1811 yılında ölümüne kadar bazı kesintilerle de olsa devam ettirecek ve öldüğünde yerine kardeşi Mehmet Bey daha sonra da oğlu Ahmet Bey'in oğlu III. Hacı Ali Bey geçecektir.

### **Mütesellimin Görev ve Yetkileri**

Mütesellim, yeni vali gelinceye kadar vali vekili olarak eyaletin yönetiminden sorumludur. İmdat-ı hazeriyye ve imdat-ı seferiyye gibi valinin sorumluluğunda olan vergiler valinin atama tarihinden başlayarak tahsil edileceği için mütesellimlik buyuruldularında yeni valinin atama tarihi mutlaka belirtilirdi. Mütesellimlik buyuruldusunda verilen görev ve yetkiler çerçevesinde mütesellim bu vergileri toplar ve devlet hazinesine gönderirdi. Mütesellimler yaptıkları malî ve idarî işler karşılığında *tahsilîyye* adı altında bir ücret almakta ve bu masraf diğer harcamalar ile birlikte eyalet halkına tevzi edilmekteydi<sup>35</sup>.

32 A.Ş.S 64, belge 252: Bâ-hatem-i kebîr Es-scyid Mehmed Paşa Mütesellim ağa için buyuruldu: Şeri'at- şî'âr Adana kadısı faziletli efendi zîde fazluhu kıdvetü'l-emâcid ve'l-a'yân mütesellim nasb olunan Ramazanzâde İzzetli Ali Bey zîde mecdühu inhâ olunur ki: Bu esnâda tebdil-i mekân için bi-hasebi'l-iktizâ Tekfur Yaylağı'na azîmetimiz muktezî olub yaylak-ı mezkûrdan avdet idinceye değin bir müstakîmü'l-etvâr mütesellim nasbı lazıme-i hâlden olmağla öteden berü Medine-i Adana'nın ocakzâde ve kadimî hanedânından mücerrebü'l-etvâr cümlemin marzî ve muhtârı mûmâ ileyh Ali Bey mütesellim nasb ve tayin olunmağla ...deyü buyuruldu. Fi 7 CA sene 190 (24 Haziran 1776).

33 S. Polat, "Adana'da Asayişin Temini Hususunda Çapanoğlu Süleyman Bey'in Faaliyetleri (1782-1813)", *Tarihte Adana ve Çukurova*, C II, s. 224- 225.

34 Câbi Ömer Efendi, *Câbi Târîhi*, C II, haz. Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2003, s. 896- 897.

35 S. Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Şehri*, s. 65; AŞS. 21, s. 15, b. 33'de 1717 tarihli tevzi

Adana eyaleti ve Tarsus sancağı XIX. Yüzyılda “mukata‘at hazînesi” tarafından idare olunduğundan bu sancaklara yapılan mütesellim atamalarında “mukata‘at hazînesi vâridâtı nâzırı” olan kişinin arzı üzerine yapıldığı görülmektedir<sup>36</sup>.

Adana’ya yapılan mütesellim atamalarında bu görevin yeni vali gelip görevine başlayınca dek olduğu ısrarla belirtilmekteydi. 1769 yılında Karshzâde Hasan Ağa, Adana Valisi Ahmet Paşa’nın hastalığı geçinceye kadar yerine mütesellim olarak atanmıştı<sup>37</sup>. Yeni vali gelmeden önce mütesellimin yapması gereken bir iş de yeni vali ve kapı halkının kalacağı konakların hazırlanmasıydı. Böylece mütesellim bir taraftan yeni valinin dönemine ait vergileri toplarken bunları nerelere harcayacağı da belirlenmiş olmaktadır.

Mütesellimlerin sancak veya eyalet kadıları üzerinde bir ast/ üst ilişkisi olmasa da 18. Yüzyıldan sonra eyalet valilerinin kadılar aleyhine olarak artan iktidarlarından mütesellimlerin de yararlandıklarını düşünebiliriz. Bu bağlamda eyalet divanlarına da vali vekili olarak başkanlık etmesi gereken mütesellimin, eyalet kadısına karşı şeklen de olsa bir üstünlük kazanmış olduğunu düşünebiliriz.

### **Mütesellim Kimlikleri**

Bir eyalete yeni atanan vali yol hazırlarını yapıp görev yerine ulaşıncaya kadar eyaletin yönetimi ve vergilerin toplanması için ya kendi adamlarından birisini mütesellim olarak gönderir veya o bölge a’yânlarından güvendiği birisini mütesellim olarak görevlendirirdi. İşlerin aksamaması için mütesellim olarak atanan kişiye *vali buyuruldusu* verilir ve durum İstanbul’a arz edilerek emr-i şerîf / ferman talebinde bulunulurdu<sup>38</sup>.

Adana gibi 1572’lerde bile nüfusun %84’ünün konar-göçer bir hayat yaşadığı aşiretlerle dolu bir bölgede dışarıdan gelen valiler bile yönetimde zorlanırken valinin bir adamının böyle bir bölgede yönetimde başarılı olması çok zor bir şeydi. Bu yüzden yapılan mütesellim atamalarının çoğunluğunun yerli a’yânlardan seçildiğini görmek pek de şaşırtıcı değildir.

---

ve salyane defterinde İbşir Hacı Hüseyin Paşa’nın mütesellimi olan ağaya 50 kuruş öndendiği kayıt edilmiştir. XVIII. Yüzyılda mütesellimlerin sahip olduğu mukataalar ve terikleri incelendiğinde burada sözü edilen 50 kuruşun bir mütesellim ücreti değil belki bir mübaşir ücreti olduğunu düşünebiliriz.

36 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Kamil Kepeci (Divan-ı Hümayun Tahvil Kalemi), 7512/396, imğ 4b, 21-30 Ş 1246 /4-13 Şubat 1831.

37 A.Ş.S 49, Sayfa 60, Belge no 72, 22 Mayıs 1769 tarihli ferman; Yılmaz Kurt- Ertan Ünlü, “Çukurova A’yânları II: Hasanpaşazâdeler (Karshzâdeler) İle İlgili Arşiv Belgeleri II”, *Belgeler*, C XXXIV, S. 38, 2013, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2013, s. 59.

38 R. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s. 144.



III. Selim’in Nizâm-ı Cedîd uygulamasına destek vererek öne çıkan yerel a’yânlardan birisi de Yozgat taraflarında Çapanoğulları (Çaparogulları/ Cabbârzâdeler) olmuştur. Çapanoğulları ile birlikte yıldızı parlayan ve onların desteğini sağlayan bir a’yân ailesi ise Adana’da Karşızâdeler idi. Bu sebepten 1756 tarihinden 1832 tarihine kadar bu aileden pek çok Adana a’yânı, Adana mütesellimi, Adana beylerbeyi, Üzeyir/ Payas sancakbeyi görevlerinde bulunan beyler ve paşalar görmekteyiz. 1769’da Adana mütesellimliği yapan 1770’de Özi muhâfazası şartı ile Adana beylerbeyiliğine atanan Hasan Paşa’dan sonra aile Hasanpaşazâdeler olarak anılmaya başlamıştır<sup>39</sup>.

Hasan Paşa’dan sonra oğlu II. Hacı Ali Bey Adana mütesellimi olmuş, diğer oğlu Abdullah Ağa (Paşa) 1787 yılında Üzeyir/ Payas sancakbeyliği görevinde bulunmuştur. Abdullah Paşa’nın büyük oğlu Ahmet Bey 1793 yılında ve küçük oğlu Mehmet Bey ise ağabeyinin 1811 yılında ölümünden sonra Adana mütesellimi olarak uzun yıllar görev yapmıştır. Hasanpaşazâde Ahmet Bey’in oğlu III. Hacı Ali Bey 1826- 1831 yılları arasında Adana mütesellimliği yapmış, hâkimiyet sahasını Payas’tan Niğde’ye kadar uzatmayı başarmıştır. Onun Adana valiliğine atanan Es’ad Paşa’yı Niğde’den nasıl geriye döndürdüğü ileride ayrıntılı olarak anlatılacaktır. Hacı Ali Bey’in Adana mütesellimliği döneminde Tarsus mütesellimi olarak görev yapan kapıcıbaşılardan Halil Bey, silâhşörândan Mehmet Bey isimli mütesellimin ölümü üzerine “işbilir”, “dirâyetli” “memleketi yönetebilecek kabiliyette”, “halkı koruyabilecek güçte” bir kişi olduğu için tayin edilmiş ve yapacağı işler detaylı şekilde açıklanmıştır<sup>40</sup>.

Adana’da Hasanpaşazâdeler kadar güçlü olmamakla birlikte zaman zaman Adana a’yânlığını ele geçiren bir başka güçlü aile de Menemencioğulları idi. Bu iki aile bazen iş birliği yapsalar da çoğu zaman Adana valisini görevden uzaklaştırarak kendi egemenlik alanlarını genişletmek yolunda çalışmaktaydılar.

### **Mütesellimlerin Görev Süreleri ve Konakları Meselesi**

Adana valiliğine atanan Mustafa Paşa’nın bir yıl sonra 5 Şevval 1228/ 12 Ekim 1812’de görevde devamı için *ibkâ beratı* verilmiş, 5 Şevval 1229 ve 5 Şevval 1230’da *ibkâ beratı* yenilenmişti. 10 Şevval 1231’de Üzeyir (Payas) ve Belan (Belen) sancakları da Mustafa Paşa’ya ilhâken verilmişti. Mustafa Paşa’dan sonra Adana’ya atanan

39 Mustafa Alkan, *Adana Vakıfları: İnsan, Vakıf ve Şehir*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 73’de Adana valisi Hacı Hasan Paşa ibni Kasım’ı Hasanpaşazâdeler sülâlesine adını veren kişi olarak göstermesi yanlıştır.

40 BOA, KK.d.,7512, img 3b, 21-30 C 1246 / 7- 16 Aralık 1830.

birçok vali de aynı şekilde Üzeyir ve Belan sancaklarının mutasarrıfı olmuşlardı<sup>41</sup>. Valilerin görev süreleri konusunda açık bir hüküm olmamasına rağmen uygulamada görev sürelerinin ilk atama tarihinden bir yıl sonra *ibka berati* verilerek birer yıllık aralıklarla uzatıldığı anlaşılmaktadır<sup>42</sup>.

Mütesellimlik konusunda yapılan müstakil çalışmalarda ise kesin bir bilgi şeklinde “mütesellimlerin görev sürelerinin tam bir yıl (365 gün) olduğu ancak uygulamada bu süreye hemen hemen hiç uyulmadığı” aktarılmaktadır<sup>43</sup>. Mütesellimlerin “bir yıl” süreyle atanmaları keyfiyeti, eyalet valilerinin birer yıllık süreyle atanmaları ve gerektiğinde *ibkâ berati* verilmesi uygulaması ile paralellik göstermektedir. Tarsus sancağı mütesellimi Mehmet’in ölümü üzerine yerine mütesellim tayin edilen Halil Bey’in mütesellim atanmasında bütün görev ve yetkileri sıralandığı halde görev süresine ilişkin hiçbir kayıt görülmemektedir<sup>44</sup>.

Fatma Şimşek, mütesellimlikle ilgili doktora tezinde mütesellimliğin kurumsal bir yapı olduğunu savunurken “Mütesellim Konakları” başlığı altında mütesellimlerin “vali sarayı” gibi “mütesellim konağında” oturmalarını bunun bir delili olarak gösterir<sup>45</sup>. Şimşek’e göre “kurumun meşruluğunu ve yerleşmiş olduğunu gösteren özelliklerden biri belirli bir mekâna sahip olmasıdır”. Bu genel değerlendirmesine rağmen yazar, özellikle İstanbul dışında, “devlet görevlilerinin yaşadıkları evler aynı zamanda görevlerinin mekânı” olduğunu da eklemektedir. Bizler eyalet veya sancak kadılarının görev yaptıkları ayrı bir mahkeme binasının bulunmadığını kadı’nın evinin selamlık kısmını mahkeme olarak kullandığını bilmekteyiz. Mütesellim olarak atanan kişi şehrin sakinlerinden olmayıp da dışarıdan gelen birisi ise normal olarak bir konak kiralanarak kendisine tahsis edilmesi akla ilk gelen çözüm yoludur. Mütesellim atanan kişi şehrin yerli ayanlarından birisi ise eski vali veya sancakbeyinin oturduğu konağa taşınması ve yönetim işini buradan yürütmesi düşünülebilir. Adana’da uzun yıllar boyunca vali ve mütesellimlerin resmî mekânı olan Ramazanoğulları *Selamlık Dairesi* günümüzde Adana sivil mimarisinin güzel örneklerinden birisi olarak korunmaktadır.

41 BOA, A.DVNS.NŞT., 39 Atık Vüzerâ Defteri, tarih 1228/ 1812’den başlayarak. Aynı defterde Rakka ve Diyarbekir valisi Kalender Paşa’nın Mar’aş valiliğine ait ilk atanma tarihi 10 Ş 1231, *ibkâ* tarihleri ise 4 Ş 1232 ve 4 Ş 1233 olarak verilmiştir.

42 BOA, KK.d.,7512, img 4b, tarih evâhir-i Ş sene 1246 (4- 13 Şubat 1831); BOA, KK.d.,07512, img 8b, tarih evâhir-i C sene 1247 (27 Kasım- 6 Aralık 1831) III. Hacı Ali Bey’in Adana eyaleti mütesellimliğine atanma ve *ibkâ* beratları.

43 Y. Özkaya, “Mütesellim”, s. 203; M. Çadrcı, “II. Mahmut Döneminde Mütesellimlik Kurumu”, s. 290.

44 BOA, KK.d.,07512, img 3b, evâhir-i C sene 1246 (7-16 Aralık 1830).

45 F. Şimşek, *Anadolu Sancaklarında Mütesellimlik Kurumu (XVIII. Yüzyıl)*, s. 66- 67.

Adana Mütesellimi Hasanpaşazâde Ahmet Bey tarafından yaptırılan Tepebağ'daki konak<sup>46</sup> daha sonra kardeşi Adana mütesellimi Mehmet Bey'e geçmişti. Mehmet Bey'in eşi Menemencioğlu Hamide Hatun'un hissesiyle beraber 100.000 kuruş değerindeki bu konak Menemencioğlu Hacı Nabi Bey'e geçmiş<sup>47</sup>, daha sonra konak mahkeme kararıyla tekrar Hasanpaşazâdelere verilmişti.

Burada anlatılanlar ışığında en azından Adana'da mütesellim konağı olarak kullanılan belirli bir devlet dairesinin olmadığını ve bu sebeple de “mütesellim konağı” üzerinden mütesellimliğin yerleşik bir devlet kurumu olarak sayılamayacağı görüşümdedir.

### **Vali ve Mütesellimlerin İktidar Mücadelesi**

1604-1607 yılları arasında yaşanan Büyük Celali Ayaklanması (Büyük Kaçkun) belki de en çok Adana'yı etkilemişti. Tarsus sancakbeyi olan Çemşid Bey, Halep Valisi Canpoladoğlu Ali Paşa'nın desteği ile Adana'yı ele geçirmiş ve Ramazanoğulları'nın bölgedeki hâkimiyetine fiilen son vermişti. Tarsus'a Çemşid'in yerine atanan Mirza Bey'in mütesellimine şehrin teslim edilmesi için Tarsus kadılarına ve Tarsus dizdarına hüküm gönderilmişti<sup>48</sup>. 1608'den sonra eyalet yapılan Adana'da İstanbul'dan atanan valiler, bölgenin stratejik ve konar-göçer yapısı sebebiyle her zaman yerel a'yânların güçlü muhalefeti ile karşı karşıya kaldılar. Ankara sancağında XVII. Yüzyılda valilerin daha çok kapı halkı arasından seçerek gönderdiği mütesellimler XVIII. Yüzyıldan sonra daha çok yerel a'yânlar arasından atanmaya başlamıştı<sup>49</sup>.

Hasanpaşazâdeler yukarıda açıkladığımız gibi Adana'ya yeni bir vali atanmasını hiçbir zaman istemediler. Gerekçeleri ise “Adana üç tuğlu vezir masraflarını kaldıracak güçte bir eyalet değildir”<sup>50</sup>. “Çekirge salgını ve kıtlık sebebiyle halk fakir düşmüştür” tezi her zaman geçerli bir mazeret olarak öne sürülmüştür.

Aslında 1683'den sonra topraklarını korumak için büyük çaba harcayan Osmanlı

46 M. Alkan, *Adana Vakıfları: İnsan, Vakıf ve Şehir*, s. 150: “Üçüncü saray 1804 yılında Adana Mütesellimi Hasan Paşa-zâde Ahmed Bey tarafından Serrâcân mahallesinde inşa ettirilerek ailevi olarak vakf edilmiştir”.

47 Menemencioğlu Ahmed Bey, *Menemencioğulları Tarihi*, s. 165.

48 BOA, Mühimme Zeyl Defteri (A\_DVNS. MHM.ZYL.d.\_00008\_00015), Hüküm No: 108.

49 Hülya Tas, *XVII. Yüzyılda Ankara*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 87.

50 Musa Çadırcı da aynı şekilde Adana ve Maraş'ın vali masrafını kaldıramayacak fakir eyaletler olduğu görüşünü paylaşmaktadır: Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 13.

Devleti, hemen hemen bütün valilerini bir sınır şehrinin ve kalesinin korunması ile görevlendirmişti. Valilerin serhatlerde görevlerini yapabilmeleri için bir eyalet veya sancağın gelirleri yetmediği için komşu sancaklardan bir veya ikisi bu valilere ilhâken verilmişti. 1805 yılında Ankara ve ilhâken Kayseri sancakbeyi olan Ali Bey bu göreve Anapa Kalesi'ni muhafaza şartıyla tayin edilmişti<sup>51</sup>. 1770 yılında Adana mütesellimi Karşızâde Hasan Paşa kapu halkından ve eyalet askerinden ayrı olarak 1.000 askerle Özi muhafazasına gitmek şartıyla beylerbeyi yapılmış ve gittiği Özi'de vefat edince malları müsadere edilmişti<sup>52</sup>.

1812 yılında Mustafa Paşa vali olarak atandığında ilk iki yıl hiçbir şeye karışmadan sembolik bir valilik yapmış, ancak Hasanpaşazâdeler ile Menemencioğulları'nın arasını açtıktan sonra bölgede gerçek anlamda valilik yapabilmıştır. Valiliği süresince, Hasanpaşazâdeler ve Menemencioğulları tarafından sistematik bir şekilde İstanbul'a şikâyetler yağdırılmış ve valinin zulmünden şikâyet edilmiştir<sup>53</sup>.

1829 yılında Adana valiliğine atanan Es'ad Paşa 500 kişilik maiyyetiyle Niğde'ye geldiğinde Adana mütesellimi III. Hacı Ali Bey kalabalık ordusuyla kendisini burada karşılamış ve Adana'ya girecek olursa kan gövdeyi götüreceği tehdidiyle paşayı Niğde'den geri döndürmüştür<sup>54</sup>. Es'ad Paşa çareyi yeni açılan Şark seferine asker sürücülüğü görevi ile katılmakta bulmuştu. Eski Adana mütesellimi olan İsmail Ağa'nın Es'ad Paşa'ya yazdığı uzun ve ayrıntılı mektubunda Hasanpaşazâde Hacı Ali Ağa ile Menemencioğlu Hacı Habib Bey'in arasındaki mütesellimliği kapma savaşı bütün ayrıntıları ile hikâye edilmişti<sup>55</sup>. Eski mütesellim İsmail Ağa, Es'ad Paşa'ya gönderdiği ikinci mektubunda Çukurova'da bulunan aşiretlerin bütün süvari ve piyadelerinin Adana'ya yeni bir vali gönderilmesi durumunda isyan edeceklerini bildirmekteydi<sup>56</sup>. Sonunda Hacı Ali Bey, zorla denecek şekilde Adana mütesellimliği beratını almış ve Adana'da yönetimine devam etmiştir. İşin ilginç yönü ise, atama beratında Hacı Ali Bey'in "halka karşı insafli" davranması

51 BOA, Mühimme Defteri (A\_DVNS. MHM.d.\_220\_0011), s. 19, hüküm 95, Evâ'il-i L 1217 ( 4-13 Şubat 1803).

52 BOA, C AS. , 49515, 7 Mart 1770 tarihli; Y. Kurt- E. Ünlü, "Çukurova Âyânları II: Hasanpaşazâdeler (Karşızâdeler) İle İlgili Arşiv Belgeleri II", s. 71; BOA, Cevdet Mâliye, 17803-1, 24 Nisan 1771 tarihli buyuruldu.

53 Yılmaz Kurt, "Menemencioğulları İle İlgili Arşiv Belgeleri I", *Belgeler*, C XXI, S. 25, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2001, s. 89-90.

54 BOA, HAT., 461/22626, 15 Muharrem 1245/ 17 Temmuz 1829 tarihli Adana valisi Es'ad Paşa'nın kâ'imesi.

55 BOA, HAT., 461/22626-G, 7 Muharrem 1245/ 9 Temmuz 1829 tarihli mektup.

56 BOA, HAT. 461/22626.

sebebiyle atanmış olduğunun yazılmasıdır<sup>57</sup>. Hacı Ali Bey, Adana'yı ele geçirdikten sonra gözünü Tarsus'a dikecek ve Tarsus Mütessellimi Halil Bey'i zorla ve çeşitli entrikalarla bölgeden uzaklaştırarak Tarsus'u da nüfuz bölgesine dâhil edecektir. Ancak 1832 yılında Kavalalı İbrahim Paşa'yı durdurmak için gönderilen Osmanlı ordusu Adana'ya girdiğinde Hacı Ali Ağa derdest edilip İstanbul'a gönderildi ve bir daha hiç dönemedi<sup>58</sup>.

### **Sonuç**

Mütessellimlik uygulaması 1683'den sonra valilerin serhad şehirlerini savunmakla görevlendirilmelerinden sonra yaygınlık kazanmış ve 18. Yüzyılda pek çok eyalet ve sancak vali vekili olarak adlandırabileceğimiz mütessellimler eliyle yönetilmiştir. Bu bir anlamda eyaletlerde gittikçe güç kazanan eşraf ve a'yânın yönetimde daha etkin olma çabası olarak değerlendirilebilir. Ancak belirli zaruretler sonucu atanan bu vali vekillerinin, "vali vekilliği" yani "mütessellimlik" gibi kurumsal bir yapıya dönüştüğünü söylemek bize göre çok zordur. Mütessellimlerin beratla atanması, mütessellim konaklarının bulunması kurumsal yapının kanıtı olarak sayılamaz. Osmanlı kanunnamelerinde mütessellimlikle ilgili hiçbir kanun veya tüzüğün bulunmaması bizce mütessellimliğin kurumsal yapıya dönüşmediğinin en önemli kanıtıdır.

57 AŞS. 8, s. 32, belge 101. Aynı defterin 56. sayfasındaki 172 numaralı emir de Hasanpaşazâde Ali Bey'in mütessellimliğe atanması ile ilgilidir. Bu konuda geniş bilgi için bk. Yılmaz Kurt, "Çukurova'da A'yânlık Mücadelesi: Hasanpaşazâdeler", *XV. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, 4. Cilt- 1. Kısım, Osmanlı Tarihi- A, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2010, s. 1259-1278.

58 K. Ener, *Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış*, s. 290, dipnot; AŞS. 8, s. 161, tarih, 10 S 1248 (9 Temmuz 1832). Bu belgede Ali Bey'in İstanbul'a gönderilmesinin tam tarihi 1 Safer 1248/ 30 Haziran 1832 olarak verilmiştir.

## Kaynaklar

### Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),  
HAT., 461/22626-G.

A.DVNŞ.NŞT., 39 Atık Vüzerâ Defteri

Cevdet Mâliye, 17803-1

C AS. , 49515.

Adana Şer'îyye Sicilleri (AŞS. ),

AŞS. 8, s. 32, belge 101, imğ 36, s. 136; AŞS. 17, imğ 91, s. 211; AŞS. 21, s. 15, b. 33; A.Ş.S 31, imğ 20, s. 122, b. 168; A.Ş.S 105, imğ 33, b. 96; A.Ş.S 31, imğ 44, s. 74, b. 108-9; A.Ş.S 49 , s. 39 , b. 45; A.Ş.S 64, b. 252; A.Ş.S. 105, imğ 12b, b. 28; A.Ş.S 105, imğ 33, b. 96.

### Basılı Eserler

Alkan, Mustafa, *Adana Vakıfları: İnsan, Vakıf ve Şehir*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târîhi*, CII, Haz. Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2003.

Canbakal, Hülya, *17. Yüzyılda Ayntâb: Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, çev. Zeynep Yelçe, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

Çadırcı, Musa, "II. Mahmut Döneminde Mütesellimlik Kurumu", *A.Ü. Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C XXVIII, S. 3-4 (1970), Ankara 1977, s. 287- 296.

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991.

Ener, Kasım, *Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova'ya) Bir Bakış*, 7. Bs. , İstanbul 1986.

Ergül, Hatice, *53 No'lu Şer'îyye Siciline Göre Adana'nın Sosyo-Ekonomik Tarihi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

Genç, Mehmet, "İltizâm", *DİA*, C 22, İstanbul 2000, s. 154- 158.

- Kara, Adem, 19. *Yüzyılda Bir Osmanlı Şehri Antakya*, IQ Yayınları, İstanbul 2005.
- Kurt, Yılmaz, “Menemencioğulları İle İlgili Arşiv Belgeleri I”, *Belgeler*, C XXI, S. 25, Ankara 2001, s. 85-187.
- Kurt, Yılmaz, “Çukurova’da A’yânlık Mücadelesi: Hasanpaşazâdeler”, *XV. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, 4. Cilt- 1. Kısım, Osmanlı Tarihi- A, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2010, s. 1259- 1278.
- Kurt, Yılmaz- Ünlü, Ertan, “Çukurova Âyânları II: Hasanpaşazâdeler (Karslızâdeler) İle İlgili Arşiv Belgeleri II”, *Belgeler*, C XXXIV, S. 38, 2013, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2013, s. 17-86.
- Kurt, Yılmaz, “Ramazanoğulları’nın Sonu”, *Ramazanoğulları Beyliği, Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu- III*, ed. Mehmet Şeker- Fatih Yahya Ayaz- Yakup Kaya- Abdulvahab Alıcı, Necmeddin Erbakan Üniversitesi Yayınları, Konya 2017, s. 59- 75.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri*, C III, haz. Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- Menemencioğlu Ahmed Bey, *Menemencioğulları Tarihi*, haz. Yılmaz Kurt, Akçağ Yay., Ankara, 1997.
- Özdemir, Rifat, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- Özkaya, Yücel, “XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi”, *AÜ. DTCFD*, C XXVIII, S. 3-4, 1970, s. 369-390.
- Özkaya, Yücel, “Mütesellim”, *DİA*, C 32, İstanbul 2006, s. 203-204.
- Polat, Serkan, «Adana’da Asayişin Temini Hususunda Çapanoğlu Süleyman Bey’in Faaliyetleri (1782- 1813)”, *Tarihte Adana ve Çukurova*, C II, ed. Yılmaz Kurt – Fatih Sansar, Akademisyen Kitabevi, Ankara 2016.
- Şimşek, Fatma, *Anadolu Sancaklarında Mütesellimlik Kurumu (XVIII. Yüzyıl)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Antalya 2010.
- Taş, Hülya, *XVII. Yüzyılda Ankara*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2006.
- Tatar, Özcan, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova’da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskâm (1691- 1750)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2005.

Yaman, Talat Mümtaz, “Osmanlı İmparatorluğu Teşkilatında Mütesellimlik Meselesine Dair”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, CI, Ankara 1944, s. 75-105

Yörük, Saim, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Şehri*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2015.